

EGY ÉLETFORMA NYOMÁBAN Szilágyi Márton: *A költő mint társadalmi jelenség*

Az irodalomtörténet-írás egyszerre megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen kérdése az írói életrajz és az életmű kapcsolata, hogy milyen mértékben kell, lehet az opus egésze, ennek egy-egy fejezete, vagy csak egyetlen mű vonatkozásában, értelmezése tekintetében fontos a szerző életrajza. Segít a szakmai értelmezésben, az olvasói megértésben, eligazít vagy éppen mellékes, sőt felesleges. Egyértelmű válasz nincs. Nem is lehet, mert vagy az adott esettel foglalkozó szakembernek van határozott, elfogadó vagy elutasító véleménye a kérdéstről, s ennek jegyében használja fel vagy mellőzi az írói biográfia adatait, illetve, mert az adott szerző esetében, kinek életműve vagy ennek egy szegmense lesz a szakmai vizsgálódás tárgya, ajánlatos, ismerni kell az életrajzát (gondoljunk Petőfire!), vagy erre kevésbé van, sőt lehet, hogy egyáltalán nincs is szükség. Függetlenül azonban attól, hogy az irodalomtörténészek közül ki melyik opció mellett dönt, aligha lehet kétséges, hogy az opus egésze vagy ennek csak egy-egy fázisa, illetve darabja esztétikai értékének meghatározásában az életrajznak nem lehet, sőt nincs meghatározó szerepe. Akkor sem, ha jó tudni, ismerni a művek születésének személyes és általános körülményeit. Ennek ellenére a magyar irodalomtudományban, kivált régebben, igen elterjedt gyakorlat a biográfiai tények, mozzanatok jelentős mértékű számbavétele. Ezt látszik felülírni néhány újabb irodalomtörténeti vállalkozás. Nevezetesen Ferencz Győzőnek Radnóti Miklósról (2005), Kerényi Ferencnek Petőfi Sándorról (2008) és Szilágyi Zsófiának Móricz Zsigmondról (2013) publikált monográfiája, melyek közül a két előbbi már címével is utal az életrajz és az életmű kapcsolatára, illetve szétválasztására. Szilágyi Zsófia Móricz-könyve, bár címében nem szerepel az „élete és költészete” szókapcsolat, mint a Radnóti- és a Petőfi-monográfia esetében, de a szerzői szándék szerint ez is a biográfia és az opus jelzett kettőssége, egyidejű összetartozása és szétválasztása jegyében íródott. Monográfiáját Ferencz is, Kerényi is „kritikai életrajz”-nak nevezi, ami a Móricz-monográfiára is illik. Hogy ezen mit kell érteni, arra a kötetek szinte azonos rétegeztsége utal. Ezek az életrajz, a költői pálya alakulása, az életmű fogadtatása és utóélete. Az így létrehozott forma által Ferencz és Kerényi, miközben forráskritikai igényeségtől vezérelve szakít az „ellenőrizhetetlen, anekdotikus szakirodalmi hagyománnyal”, újraalakítja a biográfia kereteit, ami a „szövegértelmezés megújításához is hozzájárulhat”. Vagy, hogy a

Móricz-könyvre vonatkozó megjegyzést idézzek: a szerző „nem a művek világától elválasztott életrajz felmutatására törekszik, hanem folyamatosan az összefonódásnak és a distanciateremtésnek a poétikai lehetőségeit járja körül”.

Ahogy az itt bemutatásra kerülő kötet szerzője, Szilágyi Márton is, amikor műve egyik felvezető, *A magyar irodalomtörténet-írás újabb ajánlatai az írói biográfia műfajára* című szövegében fogalmaz, miután rákérdezett az írói életrajz létjogosultságára, illetve mielőtt egy mikrotörténeti biográfia lehetőségein gondolkodott volna, hogy majd az írói életrajz műfajának történeti és elméleti áttekintését követően belefogjon választott tárgya, Csokonai „mikrotörténeti kiindulású biográfiá(ja) megalkotásá(hoz)”. Keretet ehhez azon életlehetőségek ismerete ad(hat), melyek az adott író „számára az adott időszakban, az adott társadalmi térben és az adott szociális helyzetben adva voltak”. Az így létrehozott életrajz, miközben eltüntet a biográfia „vakfoltjait”, az élet pusztja tényeit veszi számba, mert eléri, hogy megismerjük Csokonainak a „környezetével való társadalmi interakcióban” zajlott életét, lényegében több annál, amit akár a hivatalos vagy személyi dokumentumok önmagukban vagy halmazként nyújthatnak. Az ilyképpen kialakított életrajzi narratíva attól nyeri el létjogosultságát, hogy miközben a monográfia írója megpróbálja bemutatni Csokonai „íróságának” kibontakozását, egyúttal adalékokat szolgáltat a magyar irodalmi múlt társadalomtörténeti bemutatásához is.

Mivel célja afféle emberi és alkotói alakulás-, sőt mondhatnánk fejlődéstörténet bemutatása, logikus, hogy Szilágyi igazodik az „életrajz kronológiai rendjéhez”, ugyanakkor ezt olyan új részletekkel egészíti ki, illetve a már ismert adatok felülvizsgálásával, újragondolásával pontosítja, amelyek az életművet érintő „egy-egy probléma köré szerveződve hosszabb távot ívelnek át”. Csokonai esetében ilyen a költő „valódi anyagi hátterének rekonstruálására” tett kísérlet, amivel a róla szóló életrajzok jószerivel csak érintőlegesen foglalkoztak, vagy Csokonainak a „közköltészeti tradícióhoz való viszonya”, aminek sajátos rétegeztsége folytán fontos szerepe van költészete egészének alakulásában, csak így ismerhetjük meg azokat a belső alkotói mozgásokat, amelyek mentén e lírai opus dinamikája kialakult és működött. Ahhoz, hogy a monográfia írója feladatát a lehető legteljesebb mértékben ellássa, irdatlan forrásismeretre és ennek kritikai kezelésére volt szükség. Hogy Szilágyi Márton ezt a filológiai kulimunkát készségesen és nagy-nagy szakmai alázattal vállalta és végezte, azt a majd négyszázötven könyvoldalnyi szöveghez

kapcsolódó ezerhétszázhatvannégy lábjegyzet és háromívnyi nemzetközi és magyar történeti, szociológiai, filozófiai, irodalmi és nyelvi tárgyú szakirodalom tanúsítja.

Amint már a kötet tartalomjegyzéke példázza, Szilágyi Márton Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenzióit a költő fontos életrajzi állomásainak fejezetekre osztott tagolásával látta lehetőségre. Ilyen biográfiai fejezetek a családi háttér és a környezet bemutatása, a város és a Csokonai család kapcsolatának vizsgálata, Csokonai iskoláinak, a debreceni Református Kollégium és a sárospataki akadémia világának felidézése, továbbá az 1796-os pozsonyi országgyűléshez kötődő folyóirat, a Diétai Magyar Múzsza kiadásának vizsgálati feladatai, majd a költő életrajza talán legismertebb epizódjának, a komáromi Lilla-szerelemnek a története, s az itt elszenvedett érzelmi kudarcot záró, feledtető, rövid életű csurgói helyettes professzori státus, a helyét kereső Csokonai alkalmi költőként való helyzete, melynek két szélsőséges változata a kényszerből vállalt szituációs szórakoztató alkalmi költészet (köszöntők, bordalok, priaposzi versek), illetve a Rhédey Lajosné temetésére írt, s a nagyváradi református templomban a gyászmisze ceremóniarendjébe illesztett, az életműben *Halotti versekként* ismert bölcselő költemény, amit már csak a *Tudógyűléladásomról* című verses röntgenfelvétel, és a költőtárs Fazekas Mihályhoz írt, hatytyúdálnak tekintett, mély élettapasztalatot és őszinte emberi vágyat summázó, a természethez forduló szép vers követett, melyet ez a négy sor zár: „Jer e' Répánál térdeljünk, / Jer, kacsint e' Tulipánt, / Jer, e' töknél süvegeljünk; / Mind használ az 'e egy se bánt". Ezekkel a sorokkal fejeződik be Csokonai utolsó verse, amit már a szülővárosába vissza- és megtért garabonciás sorsra kényszerült, a modern magyar költészet úttörő poétája írt, kinek utolsó éveinek Szilágyi külön fejezetet szentel, hogy ezt követően — mielőtt záróban összegezné a költő életrajzában tett mikrotörténeti utazásának tanulságait — a Csokonai-kultusz rétegeit tekinthesse át.

Hogy az impozáns anyagmennyiséget biztos kézzel irányított monográfia megszámlálhatatlanul nagy adathalmazra nem merül ki az eddig ismert vagy ismeretlen tények felsorakoztatásában, hanem ez által a jelentős életmű értelmezését is hathatósan segíti, azt az irodalomtörténet szempontjából több fontos felismerés, megállapítás tanúsítja. Amikor Szilágyi a névhasználat változatait mint az identitáskeresés megnyilvánulásait említi, akkor felmerül benne, hogy Csokonai vajon „egységben kívánta-e szemlélni polgári és költői »poétai« személyiségét, vagy inkább ennek elválasztására törekedett?" Ott, ahol Csokonainak a debreceni Kollégiumból való, konfliktusoktól terhes távozásával foglalkozik, elsősorban, az előbbi életrajzokkal ellentétben, nem „tragizáló" narratívát lát, hanem an-

nak lehetőségét és igényét, hogy Csokonai „ekkor kezdte el azokat a társadalmi szereplehetőségeket feltérképezni, amelyek úgy tehetik lehetővé az autonóm életet, hogy utat nyitnak az ekkor már megformálódó költői program megvalósítása felé is". A névválasztáshoz kötődő identitás kérdése azért lehet tanulságos, „mert ezáltal azt a mechanizmust érthetjük meg, amellyel Csokonai saját énképét megfogalmazta, és a nyilvánosság számára felmutatta". Ennek folytatása a pataki kitérő, majd pedig „költői fellépésének" lehetőségét igazolandó Diétai Magyar Múzsza létrehozása. Ha a monográfia írója számára a legtöbb gondot, megoldatlan problémát jelentő részfeladatot keressük, akkor kétségtelenül a Lilla-epizódot kell említeni, melynek „valódi története sose fog kitudódni", de amit ebben a mikrotörténeti indíttatású dolgozatban semmiképpen sem lehetett figyelmen kívül hagyni, jóllehet az eredmény közel sem olyan meggyőző, mint amit a kötetben másutt kapunk.

Hogy Szilágyi Márton nem elégszik meg a Csokonaira vonatkozó tények számbavételével és vizsgálatával, melyekkel a homályban maradt részleteket, epizódokat próbálja pontosítani, kiegészíteni, azt kötet utolsó, a *Zárszó* előtti fejezete is példázza. Miután már az első mondatban felteszi a kérdést, „Mennyire tartozik hozzá egy írói életműhöz a szerző személye körüli kultusz?", kivált „egy mikrotörténeti ihletettségi biográfia keretei között", majd rátérne a Csokonai-recepció rétegeinek bemutatására, rövid elméleti kitérőt tesz, melyben a magyar irodalmi kultuszvizsgálást jellemző helyzetet vázolja. Ezt követően jut el a példamutatóan alapos tudományos elemzés tanulságainak összegezéséig. Itt fogalmazza meg munkája legfontosabbnak tartott eredményét, miszerint a biográfia „mikrotörténeti léptékű újrarendelése (...) együtt jár a költői életmű bizonyos vonatkozásainak (alakulástörténeteinek vagy műfaji preferenciáinak) az átgondolásával". Ennek nyomán, annak ellenére, hogy a monográfia szerzője lényegében nem a „szövegek belső, poétikai alakulástörténete iránt érdeklődik", azt látjuk, hogy Csokonai költőként hogyan „kívánta saját magát társadalmi értelemben is prezentálni". Csokonai költői öntudatának kialakulását ismerjük meg, ami viszont „segíthet poétikailag kiaknázható megfigyelésekhez eljutni". A költő pályájának mikrotörténeti dimenzióit követve válik világossá Csokonainak az a törekvése, amellyel két cél párhuzamos elérhetőségét tűzte ki: „a kötetek megjelenését és a saját privát tér megteremtését", amit úgy kell értelmezni, hogy „költői beérkezése és polgári önállósága nála nem tekinthető külön programnak". De ennek megvalósulását számára az élet adott keretei lehetetlenné tették (ezeket mutatja meg Szilágyi Márton kötet!), ahogy ezt a monográfiában nem véletlenül legtöbb figyelmet ka-

pott nemzeti nemes játékként aposztrofált színmű, *A méla Tempefői* (teljes címe szerint: *az az: az is Bolond, a'ki Poétává lesz Magyar országban*) befejezetlensége is tanúsítja. Ahogy a színműbeli költő, Tempefői nem tudta megoldani „alapvető egzisztenciális dilemmáit”, úgy ez az életben Csokonai sem sikerült.

Szilágyi Márton könyve olyan társadalomtörténeti esettanulmány, amely inkább a történelemtudományban ismert és egyre népszerűbb mikrotörténeti közelítés lehetőségeit keresi az irodalomtörténet számára, s ebben múlhatatlan érdeme és sikere van. (*Ráció Kiadó*, Budapest, 2014)

GEROLD LÁSZLÓ

RÉZ PÁL: BOKÁIG PEZSGŐBEN (HANGOS MEMOÁR)

Élete legnagyobb teljesítményének a Kosztolányi életmű-sorozat kiadását tartja Réz Pál, a kijelentés érvényességét némileg mégis árnyalja, hogy mindezt 1992-ben mondta el beszélgetőtársának, Parti Nagy Lajosnak abban a maratoni hosszúságú rádióbeszélgetésben, amely a nemrégiben megjelent *Bokáig pezsgőben* című kötet törzsszövegévé vált. A mai irodalomértelmező nem tud (nem akar?) szabadulni attól a huszonöt éves „irodalomtörténetől”, amely az 1989-ben útjára induló és a 2014. december végén a maga történetének végére pontot tévő nem mindennapi folyóirat, a Holmi hagyományát jelenti. Nem kevesen ezt a lapot látják Réz Pál életműve csúcspontjának, és meglehet, a nézőpontok különbsége abból fakad, hogy a pályájára visszatekintő főszerkesztő a maga összegzését több mint húsz éve végezte el. A ma olvasója pedig a folyóirat negyedszázados működésének figyelembevételével alakíthatja ki a legendás szerkesztőtől eltérő véleményét.

Páratlanul gazdag, az 1950 és 1990 közötti magyar irodalmi élet iránt érdeklődők számára valószínűs kincseshánya (már majdnem azt írtam: biblia) a *Bokáig pezsgőben*, mert Réz Pál ebből a korból mindenkit ismert. Jelentős alkotók sokaságával állt kapcsolatban, mindenkiről anekdotázik (és milyen jól!), amelynek eredményeként élvezetes, olvasmányos kötet született. A visszatekintés azonban egyensúlytalanságoktól sem mentes. A közel háromszáznegyven oldalas könyvből majd kétszáznyolcvan oldalt tesz ki az 1992-es rádióbeszélgetés szövege, amely két, nagyjából harminc-negyven oldalas résszel egészül ki. Az előbbi 2002-ből, az utóbbi 2015 nyaráról. Mindebből következik, hogy aránytalanná válik az 1989 és 2015 közötti évek reprezentációja, és azok, akik a Holmi szerkesztéséről, az értékközvetítés gyors kristálypontjává válásáról szeretnének ebből a kötetből többet megtudni, csak morzsákat kapnak. Az emlékezés töredékes-

ségét mi sem bizonyítja szembeötlőbben, mint hogy a kötetben még a pusztá említése is elmaradt olyan jelentősnek gondolt kortárs alkotóknak, mint Nádas Péter, Krasznahorkai László, Spiró György, Bodor Ádám, Kukorelly Endre, Darvasi László. Közben Esterházy Péter is csak úgy tűnik föl e lapokon, mint a Szépirodalmi Kiadótól (Réz Pál korábbi munkahelye) eltanácsolt fiatal író, és Závada Pált annyiban említi, hogy a Holmi prózarovatát örökölte meg Domokos Mátyástól. (A jelzettek többsége ugyanakkor rendszeres publikálója volt a Holminak.) Kertész Imrét éppen csak szóba hozzák.

Réz Pál a Magyar Narancsnak adott emlékezetes nagyinterjújában megfogalmazta, hogy a jelenkor irodalmát (lírastul, prózástul) gyengébbnek ítéli a hatvanas-nyolcvanas évekenél. A megállapítás elhangzik a most megjelent kötetben is. Bár nem értek vele egyet, azért gondolom fontosnak, mert irodalomértelmezésünket kiszakítja a jelenre összpontosító szemléletmódból, és történeti összefüggésbe helyezi. Röviden: ami ma értéknek látszik, az lesz holnapután is? Kérdésbe csomagolja a véleményét a főszerkesztő, ami szerint a cenzúra elmúltával „igen kevés, nagy, klasszikus mű született”. Visszakérdezhetünk: biztos, hogy ez összefügg a cenzúrával vagy annak hiányával? Biztos, hogy a cenzurális időszakban (1949–1989) olyan sok jelentős mű született? Biztos, hogy 1990-től napjainkig az ebbe a kategóriába sorolható művek száma olyan csekély? Kérdés az is: irodalomtörténeti határdátum-e 1990?

A Nyugat-nemzedékével való összehasonlításból — Réz Pál hozza ezt is szóba — csak rosszul lehet kijönni. Tudjuk, ilyen generáció ezer évben egyszer érkezik, így 1989-ben, a Holmi indulásakor ez nem lehetett adottság. Radnóti Sándor szerkesztőtársa látta úgy főnökét, hogy „a régi nagyok aranykori bűvöletében s az ezüstkor reprezentánsainak személyes, baráti ismeretében bronznak” látta a jelenkort. Réz ezzel a véleményével utóbb a Holmi szerkesztőségében is kisebbségben maradt. Az ezüstkor nemzedékének (Illyésékéről) sok tagjáról fogalmazott szó szerint úgy a könyvben, hogy „nagyon szerettem”. Hogy ez az emberi elfogultság mennyire szakmai, a jövő eldönti. Valamit jelez az ezüstkor alkotóit övező negyedszázados olvasói és értelmezői érdektelenség, noha perdöntőnek ez sem számít.

Két apró tévedés. Nem Szabó Zoltán írta Kosztolányiról, hogy halála után is a legszorgalmasabb író, hanem Márai. „A halott költő szorgalmasan dolgozik, majdnem azt mondtam: alkotó ereje teljében van” (*Illet és nemzedék, Kosztolányi, Ábécé*). Másutt egy Kosztolányi elgondolást ad át illetéktelenül Márainak. A „haláltól nem félek, csak a meghalástól” az *Esti Kornél kalandjai Vendég* című novellájának alaptémája. (*Magvető*, Budapest, 2015)

BOD PÉTER